

Jeg har aldri skrevet om kvinnes historie. 1900-tallet er heller ikke den perioden jeg kjenner best. For å bøte på manglende historisk kunnskap tok jeg utgangspunkt i kvinner jeg kjente og som kunne lede meg gjennom det siste sekel. Det følgende er derfor delvis min families historie gjennom hundre år satt inn i landets historie.

Min oldemor Hanne Jacobsen, født 1862, til venstre sammen med venninner . På fotografiet viser syforeningen frem et teppe og antyder også at klubben er en leseforening, ca. 1880.

KVINNER GJENNOM HUNDRE ÅR

Hanne og Angjerd - 100 års forskjell

Min oldemor Hanne (1862–1949) var 43 år ved unionsoppløsningen i 1905. Hun hadde i 1886 giftet seg med den tre år yngre Emil Eriksen. Fra begynnelsen av 1890-årene hadde de kolonial- og delikatesseforretning på hjørnet av Henrik Wergelands gate og Festningsgaten i Kristiansand, der Fotomiljø holder til i dag. I løpet av tjue år hadde de fått elleve barn sammen. Senere fikk de enda ett. I familien heter det med et lite smil at Hanne hadde 12 barn og to aborter.¹

Det første barnet var en pike, Dina, men hun døde allerede atten måneder gammel. Den første gutten, Johan Henrik, døde også tidlig. De neste fem var alle gutter, men i 1897 kom endelig en ny datter, Aagot. I 1901 ble så Margit født, og i 1907 kom attpåklatten Solveig. Da var imidlertid familien flyttet til torvet, var sluttet med kolonialbutikken og drev en gros.

Hanne gikk på frøknene Schjøtts pigeskole på hjørnet av Vestre Strandgate og Gyldenløves gate og fikk som piker flest undervisning i håndarbeid. Noen skolegang ut over den ordinære allmennutdanningen fikk hun ikke. Det var viktigere å bli ”godt” gift, yrkesaktivt liv utenfor hjemmet var det likevel ikke snakk om. Som hjemmевærende, gift kvinne med mange barn hadde hun strevsomme dager, men familien hadde god økonomi og Hanne kunne derfor ha tre tjenestejenter i huset. En kokke, en vaskehjelp og en

som passet barna. Hanne var et troende menneske og var overbevist om Guds eksistens. Hun var derfor ivrig deltaker i bedehusets arbeid og fast kirkegjenger i Domkirken hvor hennes mann var formann i menighetsrådet. Ved folkeavstemningene i 1905 var hennes mann, Emil, for oppløsning av unionen med Sverige til tross for at hans far var svensk. Han stemte for republikk. I 1905 hadde menn stemmerett, men Hanne og hennes medsøstre var uten direkte politisk innflytelse.

Hannes tippoldebarn, Angjerd.

Min datter og Hannes tippoldebarn, Angjerd, var i 2005 28 år. Hun var samboer med jevnaldrende Torvald og de hadde ingen barn. De bodde i en enkel leilighet i kvadraturen og Angjerd holdt på med hovedfag i kunsthistorie ved Universitetet i Bergen. Ved siden av studiene jobbet hun som driftsleder i et firma i Kristiansand. Hun var utmeldt av den norske kirke, men hadde som andre kvinner over 18 år, stemmerett.

Disse to kvinnene, min oldemor og min datter, levde svært forskjellig liv. Ikke bare var barnetallet, bolig-

forholdene, arbeidet og den formelle tilknytningen til mann og familie ulike. I tillegg til disse mer formelle forskjeller, hadde Hanne på den ene siden og har Angjerd på den andre svært ulike meninger, tanker og ideer om politikk, økonomi, kultur og kunst. De går helt forskjellig kledd og har helt ulike oppfatninger om kvinnenes rolle i samfunnet. De representerer to helt forskjellige generasjoner og er blant annet i kraft av det, svært ulike.

Hva har skjedd i løpet av de siste hundre år?

I bunnen av forandringene ligger dyptgripende mentalitetsendringer. Noen endringer har utgangspunkt i opplysningstiden. Opplysningstidens filosofer ville bort fra 1500- og 1600-tallets bibeltro og religiøse autoritetsholdninger og erstatte dette livssynet med et nytt astronomisk og fysisk verdensbilde og et verdslig samfunn. Andre endringer har utgangspunkt i den franske revolusjons likhetsidealer og frihetstanker, den amerikanske revolusjons menneskerettserklæring,

og atter andre endringer skyldes 1800-tallets sosialistiske og sosiale ideer om en bedre verden for alle, først og fremst for menn, men etter hvert også for kvinner. Det som var revolusjonære tanker på slutten av 1700-tallet og gjennom 1800-tallet ble utover på 1900-tallet akseptert som allmenne ideer. Men noen resultater kom tidligere enn andre, og enkelte tanker har ennå ikke fått gjennomslag.

I et kvinnehistorisk perspektiv har nok også suffragettene hatt betydning. Disse radikale forkjemperne for kvinnenes stemmerett rundt forrige århundreskiftet har i det minste hatt symbolsk innflytelse på 1900-tallets norske kvinner. Min oldemor Hanne, vil jeg tro, hadde mest forakt for disse opprørske kvinnene, mens min datter Angjerd ser opp til dem.

Samtidig med mentalitetsendringene ble befolkningsstrukturen og kjønnsfordelingen i Norge forandret på slutten av 1800-tallet. Et visst kvinneoverskudd i befolkningen har gjennom alle år vært normalt. Grunnen til det er at dødeligheten er høyere blant

Hanne og Emil øverst ved middagsbordet med åtte av sine barn julen 1913. Aagot helt til venstre, Solveig og Margit til høyre.

gutter og menn i alle aldersgrupper. Men på slutten av 1800-tallet ble kvinneoverskuddet høyere enn normalt. I 1910 var det nesten 1200 kvinner for hver 1000 menn på landsbasis, og i byene var dette overskuddet enda høyere, godt over 1300 kvinner pr.1000 menn i 1910. ³ En ikke uvesentlig del av dette skyldtes at flere menn enn kvinner utvandret til USA. Resultatet av dette ble en tydelig nedgang i gifte-målshyppigheten og i fødselstallene. Et annet resultat var at en økende grad av ugifte kvinner måtte finne beskjeftigelse utenfor den tradisjonelle familie-økonomien.

På Sørlandet kom utvandringen sent, men mellom 1900 og 1910 var Agder den landsdelen som hadde flest emigranter i forhold til folkemengden. ⁴ I nesten alle familier var det noen som reiste over Atlanteren, også i min familie, men i den var det kvinnene som emigrerte, ikke mennene. I 1906 reiste Hannes senere svigerdatter, min bestemor, den 18 år gamle Dagmar Jönsson, med Thingvallalinjen fra Kristiansand til New York for å bo hos sin eldre søster, Adele Jönsson, som hadde reist over there allerede i 1896. I 1911 fulgte moren, min oldemor, etter de to døtrene. ⁵ De tilhørte kvinner som i generasjoner hadde bodd i kystbyer i Norge og Sverige og hadde vært gift med sjømenn, styrmenn, skipperer og redere. ⁶ Vandrings var en del av deres tilværelse og Amerika var for dem en naturlig destinasjon etter at far og mann var gått ned med egen skute.

Samtidig med forandringene i befolkningsstrukturen og med mentalitetsendringene skjer det store tekniske oppfinnelser: telefonen, elektrisk lys, elektriske motorer, sykkel, bilen, flyet, radioen og filmen. Masseproduksjon og samlebåndsamfunnet begynner. Innen medisin og psykologi spres det grenser og innen kunst utføres formeksperimentene. Det første non-figurative maleri ser dagens lys i 1913 og i 1917 maler russeren Malevitsch et bilde som består av en eneste hvit flate. Kunsten er tilbake til nullpunktet.

Første verdenskrig kaster rundt på alle romantiske tanker om krig. Et helvete som ingen har opplevd utspiller seg i skyttergravene i Frankrike. Kvinner overtar menns arbeidsplasser i fabrikkene.

Adele Jönsson og hennes sønn Nils på Coney Island, New York i 1920. Kvinnene hadde badedrakter med skjørt og hodeplagg, mennene bar også heldekkende badedrakt. Først sommeren 1932 slo Diors lille badebukse for menn gjennom på Kristiansands badestrender.

Hannes datter Aagot som russ i Kristiansand 1917.

Aldri tidligere har det vært så klart at det er kvinnene som holder store deler av samfunnsproduksjonen i gang. Uten kvinnene vil de krigførende parters industri falle sammen. For mange er verden snudd opp ned.

Kvinner får stemmerett og færre barn

Det er i denne perioden mange endringer skjer, kvinnene får allmenn stemmerett. Først ute var New Zealand i 1893 og Australia i 1902. I Norge får kvinnene stemmerett i 1913, men de finske kvinnene hadde hatt stemmerett siden 1906, i USA i 1919, i Sverige 1921, i England 1928 og i Frankrike først i 1944. I Sveits fikk kvinnene stemmerett så sent som i 1971.

Parallelt med stemmeretten fikk kvinnene mulighet til å ta utdanning. I Norge kunne kvinner ta eksamen artium fra 1882 og fra 1884 fikk de samme adgang som menn til å ta eksamener ved Universitetet. I krigsårene 1914-18 tok 3,1 % av alle kvinnene artium. Det er ikke stort, men det var heller ikke flere enn 6,3 % menn som tok den samme eksamen. Den første kvinne i min familie som tok eksamen artium var Hanne Eriksens eldste datter, Aagot, som ble rødruss i 1917. Utdanning var ikke først og fremst et kjønns spørsmål, det var sosialt betinget.

Første verdenskrig danner et skille for den norske familiens struktur. De store barnekullene tok slutt. Det hadde på slutten av 1800-tallet ikke vært ualminnelig med både 10 og 12 barn. Familiene tok imot de barnene de fikk uten noen bevisst planlegging. Da en av mine tippoldemødre, Rakel Jørgensen (1840-1930), på sine gamle dager ble spurt om hvorfor hun hadde fått så mange barn, svarte hun: "Jeg lå ved siden av Christian hver natt".

Fra omkring 1900 gikk det nokså jevnt nedover med fødselstallene helt til andre verdenskrig. Av Hanne Eriksens 12 barn fikk fire bare ett barn hver, tre giftet seg ikke og fikk ingen barn. Gjennomsnittlig fikk Hannes barn ett og et halvt barn hver. Dette gir et visst innblikk i familiestrukturens endringer i

Norge selv om dette eksempelet ligger langt under landsgjennomsnittet.

Årene rundt 1900 var utvilsomt en overgangstid. Det moderne samfunn var i ferd med å overta. Men selv om de fleste fikk mat nok, hygien ble bedre, helsen sunnere, legene og medisinene mer helbredende, lurte sykdommene like rundt hjørnet. Hanne opplevde at hennes to eldste barn døde i ung alder. Dina var bare 18 måneder da hun ble syk og døde, og Johan Henrik var tre år da han sovnet inn i 1893. Selv om familiene på slutten av 1800-tallet måtte leve med døden og være forberedt på det verste, må det ha vært umistelige tap når det skjedde. Hanne måtte tåle enda et smertelig dødsfall. Sønnen Wilhelm Brünning som hadde livet foran seg og var begynt å studere i Kristiania, ble smittet av tuberkulose. Han ble sendt på Landeskogen på rekonvalesens, men til Hannes store fortvilelse sto ikke livet til å redde.

Hannes sønn Wilhelm Brünning (f.1897) på rekonvalesens sammen med en venninne. Landeskogen, Bygland. Wilhelm døde i 1920 av tuberkulose og ble begravd på Kristiansand kirkegård.

Mellomkrigsårene

Årsakene til denne dramatiske endringen i barnetallet og dermed i familiestrukturen, har flere forklaringer. For det første vokste flere barn opp på grunn av bedre helse og medisinsk kunnskap. Det resulterte i at familiene kunne satse på få barn og være sikker på at de vokste opp. For det andre ga færre barn familiene mulighet til å få et bedre materielt liv. For det tredje var det mange ektepar i mellomkrigstiden som giftet seg sent på grunn av de økonomisk vanskelige tidene. Den viktigste årsaken til barnebegrensningen var nok likevel opplysning og kunnskap om prevensjon.

I mellomkrigsårene var det ikke lett for det offentlige helsevesen å utbre kjennskapen til moderne preventive hjelpemidler. Etter straffeloven av 1902 paragraf 377 var det faktisk forbudt å avertere preventive midler. Tross dette ble det i 1920-årene mer og mer vanlig å gjøre nettopp det. Varene kunne bestilles gjennom posten og hentes mot postoppkrav. Men motstanden mot prevensjon var sterk, særlig i kristne kretser og den kjente teologen Ole Hallesby kalte det "synd". Det gjør forøvrig Paven i Roma fremdeles.

I denne forbindelse kan det være interessant å nevne at da min mor i 1932 gikk i 7de klasse skulle alle jentene få seksualopplysning. Alle elevene i klassen var selvfølgelig spente og forventningsfulle på dette tabubelagte emne. De satt derfor pent og rolig i et lite auditorium på Kongens gate skole når fru Roll-Hansen, som var lege, skulle fortelle dem om livets mysterier. Hun fortalte imidlertid om høner, egg og kyllinger og de tretten år gamle jentene var like uvitende om menneskelivets tilblivelse, fosterets utvikling og fødsler som da de begynte på skolen. Seksualopplysningstimen ble en stor skuffelse.

I begynnelsen av 1920-årene ble de første mødre-hygienekontorene opprettet med fødselsregulering som hovedformål. Resultatet av alle disse tingene var som nevnt at kjernefamiliene ble adskillig mindre enn tidligere. Det ga kvinnene en noe friere stilling og mer fritid enn før.

Formelt var likevel kvinnenes stilling ganske lik den

Hannes datter Solveig sammen med venninner i Ravnedalen i 1927. De har på seg tidstypiske klær med klokkehatt, sid livlinje og hvite strømper og sko.

Hannes datter Solveig på seiltur 1925.

som de hadde hatt i generasjonen tidligere. Få tok utdanning utover folke- eller realskole. Som unge gikk kvinner ut i arbeidslivet som tjenestejenter, kontordamer, butikk ekspeditriser og lærerinner. Og de ble boende hjemme hos sine foreldre til de giftet seg. Idet de inngikk ekteskap eller fikk sitt første barn sluttet de imidlertid i jobben og ble husmødre i resten av sitt liv. Kvinnene ble derfor holdt utenfor det inntektsgivende næringsliv. Mannen hadde dermed fremdeles kontroll med familiens økonomi. For kvinner som ikke giftet seg ble det i mellomkrigstiden vanlig å gå inn i kontoryrket. Med de nye skrivemaskinene rykket ofte kvinner fra middelklassen inn i arbeidslivet som funksjonærer. Hannes datter Margit begynte i byens telefonselskap.

For dem som levde i mellomkrigstiden oppfattet de likevel årene som moderne og helt forskjellige fra generasjonen før. I store tettsteder vokste hagebyene frem med boligfelt i grønne omgivelser. Interiørene i hjemmet som var kvinnenens domene fikk funksistil. Alt skulle være funksjonelt og rommene skulle ha mye lys og luft. Ny teknologi og nye materialer vitner om en drøm om effektivt arbeid og økt velstand.

Hannes døtre hadde mer fritid enn det hun selv hadde hatt. Denne fritiden benyttet både Aagot, Margit og Solveig i langt sterke grad til friluftsliv enn generasjonen tidligere. Skitur i byens skoger var vanlig hele vinteren og om sommeren badet de ved badehuset Sjølyst hvor familien hadde sesongkort. De seilte, rodde eller kjørte motorbåt i skjærgården sammen med familien eller med venner og venninner. Ungdommens omgangsform var i det hele tatt friere enn før. Unge kvinner og unge menn kunne være sammen på hytteturer uten voksne til stede. Men de reiste ikke to og to, turene ble gjerne arrangert slik at hele venneflokket reiste sammen og var anstand for hverandre. Ellers var kinoen et populært utested. Den ble ikke mindre populær da lydfilmen kom til byen i 1930. Filmstjernene ble forbilder for de unge i Kristiansand som i New York.

Forandringene er likevel lettest å se på klærne. I tusen år og mer hadde kvinner gått med lange skjørt som nesten tok bakken. Armer og skuldre

Min mor som rødruss ved Kristiansand katedralskole i 1939. I årene før andre verdenskrig var det bare 10 % av alle kvinner som tok artium.

var dekket av tøy og tyll. Badedraktene så nesten ut som full påkledning. I 1919 kom ankene til syne, i 1927 knærne. Samtidig ble bare armer alminnelig. I 1920-årene gikk de mest radikale i bukser. Og kokette klokkehatt, modellert tett over hodeskallens form avløste de store bredbremmede hodeplaggene. I slutten av 30-årene ble badedraktene todelte. Men moten var også maskulin med neddemping av kvinnelige former i klesdrakten, damene mistet tilsynelatende brystene og ble helt flate foran, rundt kjolens utringning ble lange kjedesmykker eller kjeder av perler plassert rundt halsen, hoftene ble smale, skuldre brede og for første gang i verdenshistorien lot vesteuropeiske kvinner sitt lange, praktfulle og kunstferdig friserte hår falle. Det feminine ble poengtert når kvinner begynte å bruke lebestift, neglelakk og annen kosmetikk akkurat som filmstjernene på Aladdin og Fønix.

Den revolusjonerende nye måten å kle seg på kan tolkes på mange måter. Det var i alle fall uttrykk for en ny tid som forteller at samfunnet var i sterk endring. Under første verdenskrig hadde kvinnene tatt del i krigen i transporttjenesten, sykehusene, industri og jordbruk på lik linje med menn. Klesdrakten må bli forstått ut fra en større frihet kvinnene hadde

Min mor og far som forlovet par på
telttur i Telemark, 1941.

fått som følge av den innsatsen de hadde utført. Det maskuline er nettopp uttrykk for dette. Samtidig skulle kvinnene være feminine og tok i bruk make-up, og i 30-årene kom spisse og høyhelte sko. Da min mor i slutten av 1930-årene tok på seg lebestift fikk hun beskjed av sin far at hun måtte "ta av seg det griseriet". Da hun tok eksamen artium i 1939 var hun blant de 10 % jenter som tok artium det året. Antallet hadde doblet seg fra 1920 til 1940. Hun ble immatrikulert på universitetsplassen i Oslo 1. september, samtidig med at tyskerne gikk inn i Polen. Men hun kom tilbake til Kristiansand. De fleste synes det var naturlig at hun bodde i nærheten av sin forlovede, og hun overlot studiene og farmasidrommene til de mannlige studenter.

Min mor og far var forlovet i flere år før de giftet seg. Det var vanskelig å skaffe seg leilighet eller bolig i krigsårene og gifteferdige par kunne gå i årevis før de fikk seg sitt eget hjem. Mange måtte vente til krigen var slutt. Forlovelsestiden skulle være en forberedelsestid til ekteskapet. De unge kunne samle på sølv, glass, møbler og andre gjenstander og hadde alt utstyr klart når de endelig sa et ja til hverandre i kirken. Noe samboerforhold var det likevel ikke

snakk om. De forlovede måtte bo hver for seg, noe annet kom aldri på tale. Min mor bodde hjemme hos sine foreldre, min far i huset til sin bestemor Hanne. Derimot kunne de dra på flere ukers sommerferie sammen uten at noen tok anstøt av det. Da kunne de sove og bo i sitt nye tomannstelt og nyte norsk natur og hverandre.

Krigen

Krigsårene har utvilsomt satt store krav til kvinner som til menn. Årene 1940-1945 var ekstraordinære på mange måter. For kvinnene var hverdagen blant annet en kamp om å skaffe mat. Hver eneste dag gikk min mor til byen for å se om det var noe å få kjøpt. Også klær var mangelvare og kvinnene fikk arbeide med å sy om gammelt tøy, stoppe strømper og lappe bukser og skjørt så nennsomt at det ikke var synlig for noen. Kvinnenes ansvar for hjem og barn ble en daglig kamp mot rasjonering og knapphet. For meg som er født under krigen, førte de vanskelige boligforholdene til positive opplevelser. Da mine foreldre giftet seg var det vanskelig for dem som for alle andre, å få en plass å bo. Resultatet ble at

Mine kvinner i 1949. Fra høyre min oldemor Hanne, Hannes datter Margit, min mormor med min søster Liv på armen, min oldemor som jeg kalte Mor, meg, min tante Inger Mette og mamma.

de flyttet inn i min morfars bolig som var ganske romslig. På den måten opplevde vi storfamiliens sosiale liv på godt og på ondt. For en liten gutt var det deilig å ha mange å forholde seg til og mange som ga kjærlighet. Jeg fikk tre mødre. Først og fremst min mor som var verdens beste mamma, dernest hennes mor som ble min altruistiske mormor og ikke minst min oldemor som var hele familiens Mor og som fikk et nytt innhold i livet med sitt første oldebarn.

Etter andre verdenskrig

De to verdenskrigene har betydd mye for både samfunnsutviklingen og forholdet mellom kvinner og menn. Etter andre verdenskrig skulle igjen en ny og bedre verden skapes. Etterkrigstiden med velferdssamfunnet, skulle bli en konsolidering av en verdenskultur med vestlig fortegn. Rasjonalisme, tro på teknikk, materialisme, frigjøring fra religiøse normer og autoriteter kan være stikkord. Livet og kulturen ble amerikanisert, cornflakes, tyggegummi, jeans, film, fjernsyn, musikk, bøker, tidsskrifter hadde alle sine amerikanske forbilder.

De første årene etter krigen var kjernefamilien og forholdene mellom ektefellene som i mellomkrigsårene. Far jobbet og sto for økonomien, mor var hjemmeværende og stelte i huset. De fleste menn hadde fremdeles kontroll med pengene og ga sin kone en fast sum til husholdningen, det vil først og fremst si til mat og klær. Denne summen måtte hun klare seg med til neste lønning. Mange kvinner visste lite om familiens økonomi og mange hadde ikke anelse om hvordan en regning skulle betales. Dette var familiefarens domene. Arbeidsdelingen var gitt på forhånd i de fleste familier. Hos oss var det imidlertid min mor som organiserte økonomien og betalte regningene. For mine foreldre var det praktisk fornuftig.

Etterkrigstiden var en sosial reisningsperiode for hele landet. Velferdsstaten skulle bygges opp litt etter litt. De fleste så fremtiden lyst i møte, et nytt og bedre samfunn skulle skapes. I 1946 vedtok Stortinget barnetrygd for alle etter barn nummer to. Barnetrygd

ble utbetalt i mors navn. Det var barnets penger, men mor, ikke far, skulle forvalte dem. På denne måten sa det offentlige klart fra om hvem som sto barna nærmest. Dette var en av de første store sosiale ordninger som det skulle bli så mange av i tiårene som fulgte. Denne overgangsperioden fra et samfunn med individuelt ansvar til den nye velferdssamfunnets offentlige ansvar, kunne gi seg mange ulike utslag. Da min mor fikk sitt andre barn i 1949 ble også hun tildelt barnetrygd. Hun fikk 45 kroner hver tredje måned. Men min mor gikk ned på trygdekontoret for å levere pengene tilbake. Hun mente at når hun hadde satt barn til verden skulle hun selv kunne fø dem. Samfunnet kunne bruke pengene til nyttigere formål enn å gi dem til henne. Resultatet ble allikevel at hun gikk hjem igjen med barnetrygden i portemonéen, fordi hun måtte betale skatt av den enten hun tok imot eller ikke. På denne måten møtte den gamle og den nye tid min familie i 1949.

Ekteskapet var livslangt og det var nærmest utenkelig å skille seg. For dem som ikke hadde noen ekteskapelige problemer betydde dette lite, men for dem som etter noen år fant ut at de ikke passet sammen, kunne ekteskapet bli et fengsel som det praktisk talt var umulig å komme ut av.

Min mor med slør 1950.

For mange kvinner har nok 1950-tallets ekteskap vært vanskelig. Flyttet de fra mann, barn og hjem ville de fleste få vanskelige sosiale og økonomiske kår. De ble i ekteskapet selv, om de drømte om noe annet.

Den norske boken og senere filmen *Støv på hjernen* forteller med et smil, men likevel ganske karakteristisk, om kvinner som går hjemme hele dagen med støvsuger, vaskeklut, klestørk, barnepass, matlaging og med tøflene i hånden tar i mot ektemannen når ham kommer trett hjem fra arbeid i femtiden. Den amerikanske forfatteren Richard Yeats skrev boken *Revolutionary Road* fra en annen synsvinkel.⁷ Yeats skildrer hvor vanskelig ekteskapet kunne være for et ukonvensjonelt ektepar når de er fanget i et småborgerlig 1950-talls liv med venne-middager, kjedsomhet og krangler.

Puritanismen var på vikende front og samfunnet ble stadig mer verdslig selv om nesten alle var medlemmer av statskirken og alle døpte sine barn. De synlige og usynlige religiøse levereglene ble mer og mer utvannet. Det var de færreste som gikk i kirken på søndag selv på Sørlandet. I 1950-årene var det fremdeles noen som ikke kunne delta i idrettskonkurranser på søndagen, men dette ble sett på som spesielt og aparte. Derimot måtte mange av oss gå pent kledd på søndagen. I tiden rundt 1956 kom de første amerikanske jeans eller dongeribukser, som vi kalte dem, til Kristiansand. Merkene Wrangler og Lee ble utrolig populære og som 13-åring var det et nederlag for meg da jeg ikke fikk lov til å gå med de nye Lee-buksene på søndager. Bakgrunnen for forbudet var nok mer kulturelt enn religiøst betinget. På denne tiden var det uhørt for piker å gå med dongeribukser enten det var hverdag eller helligdag. Først mange år senere ble jeans vanlig blant jenter.

I stedet gikk de med det jeg syntes var kledelige og kvinnelige struttetkjørt. Det skulle være forskjell på kjønnene i slutten av 50-årene.

Like etter krigen ble det en sterk økning i fødselstallet, men idealfamilien besto av far, mor og to barn, helst en gutt og ei jente. I løpet av 1950-årene skjedde det en kunnskapseksplosjon. Denne utviklingen må ses i sammenheng med flere forhold: en økende velstand som satte flere i stand til å unnvære de umiddelbare arbeidsinntekter man måtte gi avkall på under skolegang, bedre låne- og studiefinansieringsmuligheter, et bedre utbygget skolevesen, og større forståelse for betydningen av utdanning for personlig fremgang. Foreldre ville at barna skulle få bedre muligheter enn de selv hadde hatt. Utdanning og kunnskap var nøkkelen til en lykkeligere fremtid. Mente man. Utdanning skulle gi muligheter til jobber som tidligere var uoppnåelige. Optimismen og håpet om en god fremtid var fremherskende i de fleste deler av samfunnet.

Følgen av dette var at i skoleåret 1951-52 gikk 26,2 % av alle 17-åringene på realskole eller gymnas, og i 1966-67 var dette tallet økt til 53 %. Det vil si at mer enn halvparten av all ungdom tok allmennutdanning ut over folkeskolen. Dette er en femdobling av tallene fra før krigen. I vår sammenheng er det viktig at kvinnene i høyeste grad var med på denne utviklingen. På 1950-tallet utgjorde kvinnene 40 % av artiumskullene, i 1965 43%. Fremdeles var imidlertid menn i flertall.

Kvinnene går ut i jobb

Samtidig med denne kunnskapseksplosjonen, endret kvinnenens livssituasjon seg på flere felt. Den økonomiske veksten var stor og det var behov for arbeidskraft. For næringslivet var det derfor ønskelig å få flere kvinner ut i arbeidslivet. I årene rundt 1960

Hannes datter Solveig nr. 2 fra høyre sammen med tre venninner på ski i bymarka 1924.

begynte gifte kvinner så smått å ta seg arbeid utenfor hjemmet. Men i dette tiåret var det bare ca 10 % som var i arbeid, i 1970-årene kom tallet opp i 40 %, men bare halvparten av disse hadde full arbeidsuke. Den store etterspørselen etter arbeidskraft ga muligheter for mye deltidsarbeid. Samtidig med dette, i 1959, skrev Norge under en internasjonal arbeidsavtale om likelønn, og det ble opprettet et likelønnsråd som skulle motvirke de kjønnsbestemte lønnsforskjellene.

Men det var ikke en selvfølge at kvinner skulle gå ut i arbeid. Da min mor tok seg jobb i 1960 hadde hun vært hjemmевærende siden hun giftet seg i 1942. Hennes to barn var blitt tenåringer og hun så muligheter til andre utfordringer enn støvsuging og matlaging. Hun så en annonse om en ledig stilling i avisen, gikk neste dag ned til byen og fikk stillingen, uten å spørre min far. Da han ble konfrontert med fakta sa han oppgitt "*Nå vil folk tro at jeg ikke kan fø deg og familien*". Og da min bestefar hørte at hun skulle begynne i arbeid sa han til sin datter: "*Nå tar du jobben fra mennene*". Dette var i 1960.

Næringslivet trengte kvinner som arbeidskraft og tok imot dem med åpne armer, men de jobbene kvinner kunne få var ganske begrenset. De fikk arbeid som ekspeditriser, renholdere, sekretærer og funksjonærer, nesten aldri som ledere. Det tok lang tid før mange jobber ble åpnet for kvinner. Dette skyldtes delvis utdanning, dels tradisjon, dels ideologi. Mange yrker var altså uoppnåelige på grunn av tradisjon. På kino, i min ungdom i 1950-årene, så vi med forbauselse at russiske kvinner var bussjåfører, hardt

arbeidende industriarbeidere og trafikkonstabler. Hjemme i Kristiansand var det et sjeldent syn å se damer kjøre privatbil, det var forbeholdt mannen. Først mange tiår senere begynte kvinnene så smått å kjøre bybussen og drosjer. Andre yrker måtte kjempes gjennom i flere decennier før de også ble akseptert som yrke for kvinner. Ideologiske motsetninger kom frem når kvinnene ønsket å få innpass som prester. Det var en revolusjon da Ingrid Bjerkås som den første kvinne ble prest i 1961, men det gikk lang tid før den vanlige kirkegjenger på Sørlandet kunne forsones seg med kvinnelige prester. For kvinner i rurale strøk åpnet det seg nye muligheter i 1974 da odelsloven ble endret slik at begge kjønn fikk lik rett til

gården. Unge jenter begynte å ta landbruksutdanning og så på seg selv som fremtidige bønder.

En følge av at flere kvinner gikk ut i jobb var at hjemmene og kjernefamiliestrukturen ble endret. Når begge foreldre var borte fra hjemmet ble det nødvendig med dagmammaer til å passe barna i arbeidstiden, og i alle fall etter skolen hvis de var så gamle. Det var ikke alltid lett å få en akseptabel dagmamma til barna. Ungene betydde selvfølgelig mye og kvaliteten på dagmamma var viktig. Mangelen på kvalifiserte barnepassere kunne skape problemer for de kvinner som ville ut i jobb. Kvinnene måtte dessuten betale for passingen og da var det ikke så mye igjen av lønnen. Utover i 1970-årene ble "dagmammayrket" en svært vanlig profesjon for mødre som selv hadde små barn. I 1960- og 70-årene var det få barnehager og de kunne ikke på langt nær imøtekomme det behovet som var til stede. Kvaliteten var heller ikke så god som den ble nærmere årtusenskiftet. Dels en forutsetning,

dels en følge av at kvinner kunne gå ut i arbeidslivet var at hjemmet ble mekanisert. Nesten over natten ble menn interessert i å skaffe seg vaskemaskin, kjøleskap og noe senere oppvaskmaskin, dypfryser og mikrobølgeovn. Matvarebransjen så nye muligheter i nye produkter som passet den nye situasjonen som fot i hose. Supper som bare kunne tilsettes vann og melk ble produsert og vips hadde mor, ja til og med far en gang i mellom, tryllet frem de deiligste retter. Findus' og Frionors dypfryste fiskeblokker og seiepanetter var andre produkter. Melkespannene ble allerede skiftet ut med melkeflasker i 50-årene, og i 60-årene med pappkartonger, som akkurat passet til kjøleskapenes dørhyller. Potetmos, dypfryste grønnsaker og en mengde andre matvarer gjorde arbeidet i hjemmet lettere. Alt av oppbevaring og tilberedning ble til for å spare tid og arbeid slik at mor fremdeles kunne gjøre husarbeidet når hun kom hjem etter jobb.

En direkte følge av at kvinner gikk ut i jobb var at de fikk kontroll over deler av kjernefamiliens penger og økonomi. Mange ble økonomisk uavhengige av sin mann.

Ekteskapet i fare

Like viktig i en kvinnepolitisk sammenheng var det nye prevensjonsmiddelet som kom i 1960-årene. P-pillen revolusjonerte kvinners forhold til menn, til familien og til samfunnet. Kvinnene ble herre! over sin egen kropp. De kunne selv bestemme om de ville ha barn og eventuelt når de ville ha barn. Sammen med den økonomiske uavhengigheten fikk dette store og viktige følger for deler av samfunnets struktur. Det er ikke tilfeldig at kvinnebevegelsen oppsto på nytt i 1970-årene. De som grep det nye i tiden var unge velutdannede kvinner, særlig fra universitetene, som hadde utsikter til gode og godt lønnete stillinger.

Kvinnebevegelsen eller nyfeminismen hadde ikke noe formelt program, men to formål var særlig viktige: å selvstendiggjøre kvinnen i forhold til mannen, og bryte ned en kjønnsbestemt grense mellom det private og offentlige. Resultatet var at det ble vanskeligere å se bort fra kvinnekrav. Det oppsto

tidlig en splittelse i kvinnebevegelsen, nyfeministene la mest vekt på kjønnsmotsetningene, kvinnefronten på klassemotsetninger.

I julen 1967 bodde to islandske tenåringsjenter hos oss og feiret høytiden sammen med vår familie. De fortalte at på Island bodde unge par sammen, fikk barn og levde som et ektepar uten å være gift eller ha fått kirkens velsignelse. Vi syntes dette var underlig, men ikke mange årene senere endret samværsformene seg også i Norge. Kirkens rigorøse regler for svangerskapsavbrudd og ekteskap var på vikende front og de unge inngikk samboerforhold uten andre garantier enn det de ga hverandre. I løpet av få år, på 1970-tallet, ble slike samboerforhold svært utbredt, og det som hadde vært uvanlig ble hurtig en akseptabel livsform. I begynnelsen var samboerforholdene mindre forpliktende enn ekteskap og kunne oppløses uten formelle komplikasjoner. Men etter hvert ble det laget verdslige regler også for disse forholdene. Resultatet er likevel langt friere forbindelser enn et livslangt ekteskap, jeg vil tro, først og fremst til fordel for kvinnen. Min datter Angjerd fulgte den unge trenden da hun ble gammel nok, og er nå samboer med Torvald.

En av kvinnebevegelsens viktigste seire var retten til selvbestemt abort som kom i 1978. Denne retten var et tidsskille for kvinnes kontroll med egen kropp.

Skilsmisser ble vanligere fra begynnelsen av 1960-årene. Fra 1955 til 1975 tredoblet nesten skilsmisene seg, fra ca. 2000 i året til 6000. Dette økte utover i 1980- og 90-årene til 11000 i 1995. Fødte utenfor ekteskap økte fra 1955 til 1995 fra ca. 2500 til nesten 30 000. Familiestrukturen endret seg.

Kanskje som en følge av at mødre hadde gått ut i arbeid og sett at de måtte ha bedre utdanning for å konkurrere med mennene om lederstillinger, gikk døtre nå inn for utdanning. I 1980 tok nemlig 67 % av alle kvinner videregående skole, mens 60 % av mennene gjorde det samme. Men like viktig er det at i 2000 ligger dette tallet så høyt som på 90 % både for menn og kvinner. Det som er virkelig interessant i en kvinnehistorisk sammenheng er at i år 2000 var 30 %

av kvinnene i alderen 19-24 år i høyere utdanning, mens tallet for mennene bare er 20 %. Det er med andre ord adskillig flere kvinner enn menn som i dag tar høyere utdanning ved høyskoler og universitet. Utdannelse, økonomisk uavhengighet, mindre forpliktende samværsforhold og kontroll over egen kropp er nøkkelbegrep for kvinners muligheter for å skape seg en verden på lik linje med menn. Gjennom lovgivning har kvinner også fått formell likestilling med menn, i arbeidslivet, til lønn, til stillinger og i andre samfunnsrelaterte spørsmål.

Det norske paradoks

Mens Norge i dag er regnet som det beste landet å bo i for kvinner og ifølge FN er kommet langt med likestillingsarbeidet, har vi et av de mest kjønnsdelte arbeidsmarkedene av samtlige OECD-land. Mange kvinner innehar sentrale politiske verv både i lokalsamfunnet, på Stortinget og i regjeringen. I 1986 dannet Gro Harlem Brundtland regjering med åtte kvinnelige statsråder. Men i arbeidslivet er historien en annen. Dette er blitt kalt det norske paradoks. Spørsmålet er hvorfor det er slik? Har det vært lettere for kvinner i politikken enn i næringslivet? Er det fordi de har andre verdier, knyttet til prioritering av familie og barn? Mener norske kvinner at lykken eller det gode liv ikke er karriere og god lønn, fordi det betyr dobbeltansvar? Ifølge Maktutredningen, som kom i 2003, innehar menn i dag 84% av eliteposisjonene i det norske samfunn. I næringslivets toppposisjoner er prosentandelen 96, i media 84, i forskning 80, i organisasjonene 76 og i kulturlivet 70 prosent. Dette til tross for formell likestilling mellom menn og kvinner, og dette til tross for at langt flere kvinner i lengre tid har vært i flertall ved universitetene, til tross for frihet til å velge, til tross for økonomisk frihet. 80 % av alle i lavtlønnsyrker er kvinner og kvinner tjener bare 85% av hva menn gjør. Hvorfor er det slik og hva kan gjøres med det?

I Maktutredningen står det blant annet at likestillingen i Norge tilhører feltet for gode intensjoner, men det er et prinsipp som ofte viker. Norske myndigheter har hatt høye mål for likestilling, men kjønnsdiskriminering, vold mot kvinner og ulikhet på arbeids-

Kvinnene i Gro Harlem Brundtlands regjering, 1986.

markedet er fortsatt utbredt. Kvinners deltakelse i politikk og arbeidsliv er radikalt utvidet, selv om lederposisjoner fortsatt er svært skjevt fordelt. På mange samfunnsmessige toppnivåer finner man en nærmest total mannsdominans.

Quo vadis, kvinne?

Arbeidsmarkedet er den mest sentrale arena for fordeling av velferd i vårt samfunn, integrasjon og likestilling i arbeidslivet er grunnleggende for samordningen i samfunnet generelt. Og likevel har vi dette norske paradoks.

En av hovedgrunnene til forskjellen er utvilsomt at gutter og jenter oppdras forskjellig og det får følger for valg av yrker, derfor velger gutter og jenter forskjellig med hensyn til utdanning, yrke, arbeidstid og livsløp. Arbeidslivet har nok også vært preget av en maskulin kultur som mange steder at gjort det vanskelig for kvinner å nå frem til toppstillingene.

Et annet poeng er at den norske velferdsstaten er kjønnskonservativ i den forstand at den bygger opp under mor-barn-relasjonen. Velferdsordningene er knyttet opp til fødselspermisjon og kontantstøtte som er lite kjønnsnøytral. Politikken har bygget opp under morsrollen. Den kvinnevennlige velferdsstaten er på mange måter en familievennlig stat hvor kvinner favoriseres. Den har bygget opp under de verdier min oldemor, Hanne Jacobsen, sto for i årene rundt 1905, og ikke for de verdier min datter, Angjerd, forfekter i dag.

Skal det bli en bedre likestilling må menn og kvinners rammebetingelser bli endret. Mange har forsøkt, og jeg går ut i fra at det er nytteløst for en gammel museumsmann å komme med et forslag. Men jeg gjør det likevel. Kanskje vil likestillingen komme nærmere hvis menn må ta svangerskapspermisjon på lik linje med kvinner, enten han vil eller ei, enten han er håndverker, direktør eller professor. Det vil i praksis si at etter at mor har vært hjemme med barnet, skal far være hjemme med barnet like lenge, og han skal ikke ha anledning til å velge det bort. Det vil i det minste skape en likhet som ikke eksisterer i dag.

Men lovgivning kan etter min mening aldri gi full uttelling. Skal det bli en reell likestilling i det norske samfunn og kanskje særlig på Sørlandet, må det en dyptgripende mentalitetsendring til. Samfunnet må gjennomgå en radikal kulturell endring med nye holdninger til fordel for kvinnen.

Kvinner gikk ofte i demonstrasjonstog i 1970-årene. Her fra 8. mars 1977. Tidsskriftet Sirene var kvinnebevegelsens viktigste publikasjon. Det ble utgitt i perioden 1973 til 1983.

Litteratur:

- Benum, Edgeir: Overflod og fremtidsfrykt 1970– i Aschehougs Norges historie bind 12 (red. Knut Helle) Oslo 1998
- Bull, Edvard: Klassekamp og fellesskap 1920–1945 i Norges historie bind 13 (red. Knut Mykland)1979.
- Frønes, Ivar og Lise Kjølrsrud (red.): Det norske samfunn 4. utg. 1. opplag. 2003
- Halvorsen, Anne og Maj-Linda Magnussen (2001) ”Likestillingen på Agder”. Report 45/2001.
- Lange, Even: Samling om felles mål 1935–1970 i Aschehougs Norges historie bind 11 (red. Knut Helle) Oslo 1998.
- NOU 2003:19 Makt- og demokratiutredningen (1998–2003).
- Ramsøy, Natalie Rogoff (red.): Det norske samfunn 2. opplag. 1969
- Slettan, Bjørn: Ansikt mot sjøen, grunnfeste i jorda i Agders historie 1840–1920. Kristiansand 1998.

Fotnoter

1. Hanne var datter av Thomine Thomasdatter og Aanund Jacobsen Klepland. Hun var deres yngste av åtte barn og den eneste som vokste opp og selv fikk barn.
2. Hannes tolv barn var: Dina født 1886, Johan Henrik 1889, Thomas Waldemar 1891, Arthur Fredrik 1892, Arne 1894, Johan Henrik 1896, Aagot 1897, Wilhelm Brünnig 1898, Rolf 1900, Margit 1901, Leif 1904 og Solveig 1907.
3. Aschehougs Norges historie bind 9. s 76.
4. Bjørn Slettan: Agders historie1840–1920. s.28
5. Min oldemor Anna Malene Lundin ble født 1860 i Skudeneshavn. Hun giftet seg med kaptein Nils Jönsson fra Halland i Sverige.
6. Mellom 1880 og 1910 bodde familien Jönsson i Skudeneshavn, Lerhamn i Sverige, Stavanger, Farsund og New York.
7. Richard Yeates: Revolutionary Road. 1961.

Illustrasjonene i artikkelen er hentet fra private fotoalbum eid av Jan Henrik Munksgaard og fra Aschehougs Norges historie bind 11 og 12 1998.

Artikkelen bygger på et foredrag holdt i Mandal på kvinnedagen 8. mars 2005.